

Makai János

ZŰRZAVAR UTÁN STABILITÁS

(Vlagyimir–Szuzdal belső helyzete Vszevolod fejedelemsége idején)

Valentyin Janyin, a keleti szlávok középkori történetének híres kutatója évtizedekkel ezelőtt a következő gondolatokat vetette papírra a medievisták kutatási problémáiról: „A középkor történetének... nemcsak a kevés forrás okozta nehézségeket kell állandóan leküzdenie. E dokumentumok ráadásul még egyoldalúan tükrözik a múltat. Az évkönyvírók egyáltalán nem foglalkoztak egy sor olyan kérdéssel, amelyek a ma történészt izgatják. Csak a számukra rendkívüli eseményeket jegyezték fel, s nem törődtek az őket gyermekkoruktól körülvevő, megszokott életkörülményekkel. A lassan kibontakozó történelmi folyamatok, amelyeket csak hosszú idő távlatából ítélnünk meg pontosan, elkerülték a figyelmüket. Minek azt leírni, ami mindenki számára ismerős? Minek az olvasó figyelmét olyasvalamire ráirányítani, amit nemcsak ő, de már apja és nagyapja is nagyon jól ismert? Más dolog persze a háború, a fejedelem halála, püspökválasztás, új templom építése, terméketlen év, árvíz, járvány vagy napfogyatkozás...”¹

Ebben a tanulmányban egyrészt azt vizsgáljuk, hogy a V. L. Janyin által tett fenti megállapítások mennyire jellemezték az órosz évkönyvírásnak a vlagyimir–szuzdali történelem egy szakaszáról szóló adatait, másrészt a krónikások feljegyzései alapján bemutatjuk ennek a területnek a belső helyzetét az 1170-es évek második felétől az 1210-es évek elejéig, vagyis Nagyfészki Vszevolod fejedelemségének/nagyfejedelemségének időszakában. Elsősorban az északkeleti Lavrentyij-évkönyvre tudunk támaszkodni, esetenként azonban más források, ill. a történelemtudomány, a művészettörténet és a régészet által elért régebbi és újabb eredményeket is segítségül hívjuk.

V. L. Janyin a háborúk feljegyzését tette az első helyre. Ezekből a 12. század második felében és a 13. század elején is akadt elég, azonban – mivel a tanulmány témája Vlagyimir–Szuzdal belső helyzete – a hadi események itt csak érintőlegesen szerepelnek. A Lavrentyij-évkönyv Vszevolod fejedelemségének

¹ V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp.–Kárpáti, Uzsgorod, 1980. 6–7. (Fordította: Szvák Gyula.)

időszakából (1176–1212) 17 fegyveres konfliktust említ. Az első kettőre még a belháború periódusában (1176-ban és 1177-ben) került sor, s mindkettőből Vszevolod került ki győztesen.² Egy esemény, amelynek helyszíne a novgorodi–vlagyimiri határvidék volt, mindössze az erődemonstráció kategóriájába tartozott.³ A további 14 fegyveres konfliktusból tizenkettőt Vszevolod fejedelem kezdeményezett más óorosz területek, ill. a volgai bolgárok és a kunok ellen,⁴ míg két támadás célpontja éppen Vlagyimir–Szuzdal volt.⁵ A fejedelem 1177 utáni katonai akciói közül, amennyire ez a krónikások feljegyzései alapján megítélhető, legalább négy valódi hadjárat volt,⁶ viszont az északkeleti fejedelemség nagyobb központjait egyetlen alkalommal sem fenyegette komoly veszély.

Halálesetek és temetkezési helyek

Valentyin Janyinnak abban is igaza volt, hogy az évkönyvírók feljegyezték a fejedelmek halálát. Ha csak a Rurik-dinasztia északkeleti ágát vizsgáljuk, akkor is szép számmal találunk ilyen jellegű adatokat. Mihalko Jurjevics 1176-os halála⁷ tette lehetővé, hogy öccse, Vszevolod Vlagyimir–Szuzdal élére kerüljön. A hatalom megszilárdítására csak az unokatestvérek (a Rosztyiszlavicsok) és az őket támogató Gleb rjazanyi fejedelem legyőzése után kerülhetett sor. Az évkönyvekből tudjuk, hogy a vesztesek közül Msztyiszlav Rosztyiszlavics novgorodi fejedelemtént, Gleb pedig Vszevolod foglyaként halt meg.⁸ A fejedelemnek nővérét, Olgát és feleségét, Mariját is el kellett temetnie,⁹ viszont szerencsésnek mondhatta magát abból a szempontból, hogy tizenkét gyermeke közül mindössze két fia és egy lánya távozott az élők sorából az ő életében.¹⁰ Magának Vszevolodnak a halálhíre egy nekrológ kíséretében maradt fenn a vlagyimiri évkönyvírás hagyatékában.¹¹

² Polnoje szobranije russzkih letopiszzej. Tom I. Moszkva, 1962. (PSZRL. T. I. M.) 380–382, 382–384.

³ Uo. 435.

⁴ Uo. 386–387, 387–388, 388, 389–390, 400, 400–403, 406, 413, 414–415, 430–433, 434, 435.

⁵ Uo. 388, 434.

⁶ Uo. 389–390, 414–415, 430–433, 434.

⁷ Uo. 379.

⁸ Vszevolod és a Rosztyiszlavicsok harcához, valamint a vetélytársak halálához: *Makai János: Zűrzavar Vlagyimir–Szuzdalban (1174–1177)*. In: *Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 327–331.

⁹ Olga halála: PSZRL. T. I. 389. PSZRL. T. II. M., 1962. 624. Marija halála: PSZRL. T. I. 424. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M.-Leningrád (L.), 1950. 50.

¹⁰ PSZRL. T. I. 406, 407, 421.

¹¹ Uo. 436–437.

Presztízsszempontról érdekes, hogy a feljegyzésekből ítélve a Rurik-dinasztiából általában a szuzdali ág második generációja képviselőinek (Mihalkónak, Olgának és Vszevolodnak) a földi maradványait helyezték el a vlagyimiri Uszpenszkij (Szent Istenszülő elszenderedése)-székesegyházban,¹² Északkelet-Rusz legjelentősebb templomában. Az egyetlen ismert kivételt Vszevolod unokaöccse, a család perejaszlavlai ágát képviselő, Izjaszlav jelentette. Ő valószínűleg azzal érdemelte ki a megtiszteltetést, hogy harcolt az 1183. évi volgai bolgárok elleni hadjáratban, és ott vesztette életét.¹³ Vszevolod egyik sógornőjét, lányát és feleségét a Knyaginyin (Fejedelelné)-kolostor székesegyházában temették el.¹⁴ A nagyfejedelem másik két nőrokonát Szuzdalban, ill. a Szuzdal melletti Kideksában helyezték örök nyugalomra.¹⁵

Új püspökök

Vszevolod elődje, Andrej Bogoljubszkij fejedelemsége alatt (1157–1174) a vlagyimir–szuzdali hatalmi tényezők és az északkeleti főpapok kapcsolatát sok feszültség terhelt. Miután Leon rosztovi püspököt többször is elűzték, Andrej pártfogoltja, Feodor került az egyházmegye élére, s az ő székhelye lényegében Vlagyimirban volt. Azonban egy idő után Feodor is összetűzésbe került a fejedellemmel és a lakosság egy részével is. Bogoljubszkij a metropolitához küldte őt, Kijevben pedig felszentelés helyett rendkívül kemény büntetés várt rá. Andrej fejedelem metropoliát is szeretett volna létrehozni, de tervét a konstantinápolyi pátriárka elutasította. Végül gyakorlatilag helyreállt az eredeti állapot: Leon rosztovi püspök valószínűleg visszatért északkeletre.¹⁶ Mivel Andrej meggyilkolása után évekig belviszály dúlt, az egyházi kérdések háttérbe szorultak. Azt viszont érdemes vizsgálni, hogy a zűrzavaros éveket követően milyen eseményekre került sor.

Vszevolod többé nem vetette fel az önálló vlagyimiri metropolia vagy püspökség kérdését.¹⁷ Uralma alatt két főpapválasztásra került sor. Nem tudjuk, hogy a fentebb említett Leon püspök mikor halt meg,¹⁸ feltételezhetően az 1180-

¹² Uo. 379, 389, 437.

¹³ Uo. 389–390.

¹⁴ Uo. 417, 421, 424.

¹⁵ Uo. 417.

¹⁶ A vlagyimir–szuzdali hatalmi tényezők és az északkeleti főpapok 1157–1174 közötti viszonyához *Makai János*: Andrej Bogoljubszkij egyházipolitikája. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae. Eger, 1993. 137–148.

¹⁷ Ny. Ny. *Voronyin*: Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961. 348.

¹⁸ Ny. G. *Berezskov*: Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963. 202.

as évek elején.¹⁹ Utódának kiválasztása mind a déli Kijevi Évkönyv, mind az északkeleti Lavrentyij-évkönyv alapján rekonstruálható. Adataik szerint 1184-ben Luka az alábbi módon került a rosztovi egyházmegye élére: Nyikifor (Niképhorosz) kijevi metropolita először Nyikolát (Nikolaoszt) jelölte rosztovi püspöknek, Vszevolod azonban nem volt hajlandó elfogadni őt. Szvjatoszlav kijevi fejedelemhez és magához a metropolitához fordult a döntés megváltoztatásáért. Nyikifor végül kénytelen volt a vlagyimir–szuzdali fejedelem jelöltjét, Luka apátot beiktatni a rosztovi püspöki székbe, Nyikolát pedig a polocki egyházmegye élére állította.²⁰

Luka személye és felszentelésének körülményei magyarázatot igényelnek. A krónikások alázatos lelkületű, csendes szerzetesként jellemzik, és arról tudósítanak, hogy a beresztovi Szent Megváltó-kolostor apátja volt.²¹ Ami a tulajdonságokat illeti, északkeleten Leon és Feodor után éppen ilyen főpapra volt szükség. Ugyanakkor Luka kötődött is a Rurik-dinasztia szuzdali ágához, mivel Vszevolod fejedelem apját és egyik fivérét is a Kijev közelében elhelyezkedő beresztovi kolostorban temették el.²² Emellett az északkeleti forrás az emberek akarátára, a déli pedig az emberek választására hivatkozik.²³ Itt a vecsére történik utalás, amely a 12. században minden óorosz fejedelemségben, ill. területen igen fontos intézménynek számított. A Lavrentyij-évkönyv azt is felhossa Luka vetélytársa, Nyikola ellen, hogy vesztegetéssel, vagyis szimónia útján szerette volna megszerezni a püspökséget.²⁴ A Kijevi Évkönyv viszont Vszevolod szinte sértő hangvételű szavait tartalmazza.²⁵ Az üzenet lényege a másik forrásban is megtalálható, de a vlagyimiri fejedelem személyiségét ismerve nem valószínű, hogy Vszevolod ilyen stílusban követelte volna a metropolitától saját jelöltjének beiktatását.

Luka püspök négy és fél évig állt a rosztovi egyházmegye élén. Bizonyosan beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mivel alázatosan tett eleget főpapi kötele-

¹⁹ *Voronyin*, 348.

²⁰ PSZRL. T. I. 390–391. PSZRL. T. II. 629–630.

²¹ Uo. T. I. 390. T. II. 630.

²² Uo. T. II. 489, 563–564. A kolostorra mint Vszevolod rokonainak temetkezési helyére B. A. Ribakov is felhívta a figyelmet: *B. A. Ribakov: Danyii Zatočnyik i vlagyimirszoje letopiszanyije konca XII veka*. In: *Uő: Iz isztorii kulturny Drevnyej Ruszi*. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiversityeta, 1984. 166.

²³ T. I. 391. T. II. 629. A Lavrentyij-évkönyv az első helyen a fejedelem akarátát említi: T. I. 391. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a feljegyzés a Vszevolod ellenőrzése alatt álló évkönyvírás hagyatéka.

²⁴ T. I. 390–391. A Kijevi Évkönyvből ez az információ hiányzik, s ennek két oka lehet: egyrészt északkeleten rossz színben akarták feltüntetni Luka vetélytársát, másrészt délen tudtak ugyan a szimóniáról, de annak hangsúlyozása ártott volna a kijevi metropolitának, az óorosz egyház-szervezet első számú vetőjének.

²⁵ T. II. 629–630.

zetségeinek. Igyekezett elősegíteni a Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek egy része közti megegyezést, Rosztovban kifestetett egy templomot, Vlagyimir városában pedig felszentelte az újjáépített Uszpenszkij-székesegyházat. A róla szóló feljegyzéseket készítő északkeleti krónikás egyértelműen szimpatizált vele. Általában boldognak (блаженный) nevezte, de a halálával kapcsolatos híradásban ezt még a többnyire a fejedelmek jellemzésekor használatos igazhívő (благоверный) jelzővel is kiegészítette.²⁶

Luka halála után Vszevolod ismét saját, ezúttal helyi jelöltjét juttatta a rosztovi püspöki székbe. Nyikifor metropolita azonban nem siette el Ioann beiktatását, mivel arra csak több mint egy évvel az előző főpap halála után, 1190 januárjában került sor.²⁷ Mivel az új püspök sokkal hosszabb ideig töltötte be a tisztséget, jóval több esemény fűződött a nevéhez. Részt vett templomok építése, ill. felújítása kapcsán tartott szertartásokon, nem egy épületet maga szentelt fel. Vlagyimirban kőtemplomot emeltetett az egyik kapu fölé, Szuzdalban ólomlemezekkel fedette be a székesegyházat.²⁸ Fontos szerepet kapott a fejedelmi család ünnepi eseményeinek lebonyolításában. A Kijevi Ruszban ilyennek számított az a szertartás (постригы/ подстригы), amellyel a fiúk serdülőkorba lépését megünnepelték. Ioann püspök jelen volt a Jurij és Jaroszlav Vszevolodovics (Vszevolodovics) tiszteletére rendezett ünnepségen. Az előbbire Szuzdalban, míg az utóbbira Vlagyimirban került sor. Jurij esetében a Lavrentyij-évkönyvből kiderül, hogy a lóra ültetés is a különleges esemény részét vagy folytatását képezte.²⁹ Amikor Jurij megnősült, az Uszpenszkij-székesegyházban szintén Ioann végezte az esküvői szertartást.³⁰ A püspöknek kevésbé örömteli eseményekben is volt része: másokkal együtt kolostorba kísérte Vszevolod beteg feleségét, majd részt vett a temetésén, ill. magát a fejedelmet is ő búcsúztatta.³¹

²⁶ A Luka püspök tevékenységéről és haláláról szóló híradások: uo. T. I. 404, 406, 407.

²⁷ PSZRL. T. I. 408.

²⁸ A templomok építéséhez és felújításához: uo. 409, 411, 412, 414, 415, 417. Voronyin több templom építésével hozta kapcsolatba Ioann püspököt, mint amennyivel a Lavrentyij-évkönyv alapján számolhatunk. Az 1213-ban Vlagyimirban légegett négy fatemplom közül kettő a Ioann (Iván) nevet viselte. Véleménye szerint az Iván-templomok száma (kettő Vlagyimir iparoskereskedő részében, egy a püspök udvarában) és az Iván-kapu létezése arra enged következtetni, hogy a fenti templomok Ioann püspök alatt épültek: *Voronyin*, 353.

²⁹ Uo. 409, 411. Az elnevezés arra enged következtetni, hogy a fiúk hajának lenyírása is a szertartás részét képezte.

³⁰ Uo. 435.

³¹ Uo. 424–425, 437.

Építési munkálatok

Ezen a téren a vlagyimiri krónikások a bőség zavarával küzdöttek. A Lavrentyij-évkönyv alapján Vszevolod időszakának csak a legfontosabb munkálatait soroljuk fel: 1188-ra újjáépítették Andrej Bogoljubszkij Uszpenszkij-székesegyházát, a Vlagyimir–szuzdali Fejedelemség legfontosabb templomát. Érdekesség, hogy az épület az évkönyvi szöveg szerint a következő tűzvészben nem szenvedett károkat, 1193-ban mégis tatarozták. 1191–1196 között szintén Vlagyimirban elkészült a Rozsgyesztvenszkij-kolostor temploma, amely valószínűleg kisméretű volt. 1193-ban befejeződött a szuzdali székesegyház tatarozása. 1195–1196-ban a vlagyimiri erőd egyik kapuján felépült Joachim és Anna temploma. 1201-ben, kétéves munkával Vlagyimirban elkészült a Knyaginyin-kolostor Uszpenszkij-temploma. 1207-ben (minden bizonnyal Vlagyimirban) szentelték fel a Szent Mihály-templomot. Úgy tűnik, Vszevolod életében épült a Szent Péterről elnevezett rosztovi kolostor is.³² Az építkezések közül nem mindegyik kapcsolódik közvetlenül a területet irányító fejedelemhez, mivel az egyházi épületek munkálatainak irányításában – a fenti adatokat közlő Lavrentyij-évkönyv tanúsága szerint – a felesége, Konsztantyin nevű fia és Ioann püspök is részt vett.

Egyértelműen Vszevolod személyéhez kapcsolható viszont a Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyház. Művészettörténeti szempontból minden bizonnyal ez tekinthető az 1176–1212 közötti időszak legértékesebb épületének. Meglepő, hogy az első említése csak a fejedelem nekrológiájában található. Abból annyit tudhatunk meg, hogy ezt a gyönyörű templomot («церковь прекрасну»), amelyet Szent Demeter vértanúról neveztek el, Vszevolod a saját udvarában emeltette, csodálatos ikonokkal és freskókkal díszítette, s itt helyeztette el a vértanú ereklyéit is.³³ A székesegyház építése 1194 és 1197 közé tehető.³⁴

Mivel nem eredeti állapotában maradt ránk, 12. századi formájának felidézéséhez, ill. annak a maival való összevetéséhez a régészet és a művészettörténet segítségét kell igénybe vennünk: a templom ahhoz a négyoszlopos, egykupolás, háromapszisos típushoz tartozik, amelyhez Vszevolod apjának egyházi épületei, ill. bátyjának híres Pokrov-temploma.³⁵ A székesegyház, melynek anyaga mész-

³² Uo. T. I. 407, 409, 411, 412, 413–415, 417, 433, 436–437. Azt, hogy a rosztovi Szent Péter-kolostor Vszevolod alatt már létezett, Pahomij rosztovi püspök nekrológia bizonyítja: uo. 439.

³³ Uo. 436–437.

³⁴ *Voronyin*, 352. Voronyin könyvének egy másik helyén az 1193–1197-es építést valószínűsíti: 398. (A szerző kronológiai adatait óvatosan kell kezelni, mert az ultramárciusi éveket nem számítja át márciusiakra.) *G. K. Vagnyer–T. F. Vladisevszkaja*: *Iszkussztvo Drevnyej Ruszi*. M., 1993. 73, 87–89.

³⁵ A Pokrov-templomot Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem (1157–1174) építtette. Az orosz nyelvű szakirodalomban Pokrov na Nerli néven szerepel. A kifejezés első része az Isten-

kő, csaknem kocka alakú. Homlokzatának magassága csak 16 méter körüli, mégsem tűnik alacsonynak. Jelenleg elszigetelten áll, korábban azonban a fejedelmi udvar épületegyüttesébe tartozott, és kiegészítő részekkel is rendelkezett. Nyugati sarkainál kétszintes tornyok emelkedtek, amelyek a karzatra való feljutást biztosították, de ezeket mára lebontották. Erre a sorsra jutottak feltételezett, egyszintes galériái is. Belső díszítéséből csak egyes freskórészletek őrződtek meg a karzatok boltívein, de ezek az órosz monumentális festészet legjobb alkotásai közé tartoznak. Híressé azonban külső díszítése tette, bár ez sem teljesen eredeti formájában maradt fenn: a későbbi „restaurálások” alatt sok faragott követ újjal helyettesítettek, ill. helyenként a sorrenden is változtattak. Homlokzatain a felső rész domborművei egy-egy szőnyeghez, a középső oszlopos sáv faragványai pedig a szőnyegek rojtjaihoz hasonlíthatók. (Az apszisokon csak oszlopos sávokat találunk.) A három homlokzat felső részén döntő módon ragadozó emlősök, madarak és stilizált növények sorakoznak: az 566 dombormű közül 470 állat- vagy növényábrázolás. A vallási téma elsősorban az oszlopos sávokban jelenik meg. A dekoráció alapvetően ornamentális és statikus.³⁶

A székesegyház homlokzatának kompozíciói közül az egyik Nagy Sándor mennybemenetelét ábrázolja. Ugyanez megtalálható a Vszevolod által újjáépített Uszpenszkij-székesegyház díszítései között is. A szakirodalomban már évtizedekkel ezelőtt olvasható volt az az elképzelés, mely szerint valószínűleg mindkettő hasonló célt szolgált: a fejedelmi hatalom diadalát, ill. megdicsőülését szimbolizálta. Dávid király portréja több helyen megjelenik a Dmitrijevskij-székesegyházon. Az ő ábrázolását szintén a fejedelmi hatalom hangsúlyozásával hozták összefüggésbe.³⁷ Hasonló elképzelés az utóbbi évek szakirodalmában is olvasható,³⁸ sőt többen egyenesen arra az álláspontra helyezkedtek, miszerint Vszevolod, mint korábban fivére, Andrej Bogoljubszkij, az európai uralkodókhoz hasonlóan új Dávidként, új Salamonként akarta magát látni.³⁹

anya kendőjére, fátylára utal, amely a Bizánci Birodalomból származó keresztény hagyomány szerint egy alkalommal megmentette az ellenségtől Konstantinápoly városát. Az elnevezés második részében a Vlagyimir városához közeli Nerl folyó bukkan fel. Ennek a partján áll a templom napjainkban is.

³⁶ *Voronyin*, 398–399, 406, 409–411, 422–424, 431–434.

³⁷ *Uo.* 437.

³⁸ *Sz. M. Novakovszkaja–Buhman: Car David v reljefah Dmitrijevskovo szobora vo Vlagyimire.* In: *Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Vizantijja, Rusz, Zapadnaja Jevropa: iszkussztvo i kultura. Poszvjascsjajetszja 100-letijju szo dnya rozgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976).* Sz-Petyerburg (SzPb.), 2002. 183. A szerző az isteni eredetű, erős cári hatalom témájáról ír a Dávid „cárt” ábrázoló domborművek kapcsán. A vlagyimir–szuzdali politikai viszonyok ismeretében ezzel a terminológiával nehéz lenne azonosulni.

³⁹ *B. A. Uszpenszkij: Car i imperator. Pomazanyije na carsztvo i szemantika monarsih tyitulov.* M., 2000. 13–14, 18. *Novakovszkaja–Buhman*, 183.

Vszevolod idején világi jellegű építkezésekre is sor került. Az 1190-es években készültek el a Szuzdalt, Vlagyimirt és Perejaszlavl–Zalesszkijt védő erődítmény falai.⁴⁰ A Lavrentyij-évkönyv fenti információi alapján egyértelmű, hogy Szuzdal és Perejaszlavl–Zalesszkij erődítménye fából készült. A tárgyalat időszakban a faszerkezetet földsánc tetejére állították. A vlagyimiri vár falait kőből építették.⁴¹ Természetesen Vlagyimir is rendelkezett földsánccal, s ezt általában laza, homokos agyagból emelték. Eredeti magassága több mint 7 méter lehetett. Az ásátások alapján kiderült, hogy a sáncre épített mészkőfal alapja 1–1,7 méter volt. Ilyen szélesség esetén magának a falnak még valamivel keskenyebbnek kellett lennie. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a vár fala sík vidéken helyezkedett el, előtte pedig nem ástak árkot, levonhatjuk a következtetést: az erődítmény inkább díszítő jellegű volt, mint katonai.⁴²

A fejedelmi család egyes tagjai külön épületeket emeltettek maguknak. Vszevolod feleségének palotája a hagyomány szerint Vlagyimir északi szélén, a novgorodi út mellett állt.⁴³ Konsztantyin, a rangidős fiú külön udvart tartott fenn a fejedelemség központjában.⁴⁴ Vszevolod fejedelem udvaráról az 1177, 1184. és 1192. évi események leírásánál, valamint a nekrológiájában is olvashatunk.⁴⁵ Az épületegyüttes később elpusztult, és a régészet segítségével sem rekonstruálható, ezért a Radziwill-évkönyv egyik miniatúráját hívjuk segítségül. Ez a márciusi évszámítás szerinti 1192. év eseményét, a vlagyimiri tűzvészt ábrázolja. Balra a munkálatokat irányító fejedelem ül, s összesen három ember vesz részt a tűzoltásban. Részben vagy teljesen három építmény látható: egy fal, egy bástyaszerű és egy kétszintes, kis toronnyal ellátott épület, talán Vszevolod palotája. Mindhárom annyira stilizált, hogy nem teszi lehetővé helytálló következtetés levonását. Mivel az évkönyvi szöveg szerint a fejedelmi udvar megmenekült, a képen viszont a tetőkön és az ablakokban lángnyelvek látszanak,⁴⁶ elképzelhető, hogy az ábra egyszerűen az égő Vlagyimir egy részét mutatja. Tehát a

⁴⁰ PSZRL. T. I. 409, 411, 412.

⁴¹ Voronyin, 353.

⁴² A vlagyimiri sánchoz és mészkőfalhoz: P. A. Rappoport: Ocserki po isztorii vojennovo zocsesztva Szevero–Vosztocsnoj i Szevero–Zapadnoj Ruszi X–XV vv. M.–L., 1961. 100, 102, 130. Érdemes megjegyezni, hogy északkeleten az egyetlen olyan kőfallal rendelkező erődítmény, amely katonai szempontból is jelentékenynek tekinthető, a bogoljubovi vár volt. Itt a 7 méteres, vörössárga agyagsánc tetején a tufából mészkőhabarccsal készített fal szélessége kb. 2,5 méter lehetett: uo. 100, 130. A bogoljubovi vár Andrej Bogoljubszkij Vlagyimir melletti rezidenciáját védelmezte.

⁴³ Voronyin, 353.

⁴⁴ PSZRL. T. I. 433, 449.

⁴⁵ Uo. 385, 409, 436. Uo. T. II. 630.

⁴⁶ A Radziwill-évkönyv 241. lapjának szövege és ábrája: Radzivilovszkaja letopisz. Tyeksz, isszledovanyije, opiszanyije minyiatur. SzPb.–M., 1994. 395.

Radziwill-évkönyv alapján sem tudunk képet alkotni Vszevolod rezidenciájáról. Csak annyi bizonyos, hogy ott helyezkedett el a Dmitrijevszkij-székesegyház mint udvari templom.

Természeti jelenségek, emberi tragédiák

A V. L. Janyin szerint a krónikások érdeklődésére számot tartó tényezők közül a tárgyalt időszakban Északkelet–Rusz kapcsán a terméketlen éveket hiába keressük. Azok sokkal inkább a szomszédos novgorodi területeket sújtották. A 11–13. században Vlagyimir–Szuzdal sokkal inkább a novgorodi gabonaimport egyik forrása volt,⁴⁷ mint sorozatosan rossz terméstől szenvedő vidék. Északkeleten az árvizek sem okozhattak jelentős pusztítást. Egy információ azért fennmaradt a víz szerepéről. 1180–1181 telén novgorodi–csernyigovi–kun támadás indult Vlagyimir–Szuzdal ellen. Az ellenséges csapatok felperzselték a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket, 40 versztányira megközelítették Perejaszlavl–Zalesszkij városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összecsapást az egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszemenzés után a támadók visszafordultak.⁴⁸ A Lavrenyij-évkönyv alapján úgy tűnik, hogy az offenzíva azért szakadt félbe, mert a támadók tartottak az árvízről.⁴⁹ A szövegben szereplő *разводье* szó azonban nem valamilyen rendkívüli veszélyre utal, mindössze szokásos tavaszi áradást jelent.

Akadtak olyan természeti jelenségek, amelyek magukat a krónikásokat is félelemmel töltötték el. 1188 februárjában téli villámlás agyoncsapott két embert, egy házat pedig felgyújtott.⁵⁰ Két alkalommal holdfogyatkozást,⁵¹ kétszer napfogyatkozást jegyeztek fel.⁵² 1202–1203 telén több égi jelenséget lehetett megfigyelni: egy alkalommal hajnali ötkor vörös fény áradt szét az égen. A szemtanúknak úgy tűnt, hogy a földön és a házakon a hó színe vérvörösre változott. Egyesek csillaghullást is látni véltek. Az események valóságtartalmánál fontosabb az a híradás végén található megjegyzés, amely rávilágít a kor emberének félelmeire. Eszerint az égi jelenségek rosszat jelentenek, a háború, az éhínség vagy a halál előhírnökei.⁵³

⁴⁷ A novgorodi rossz termésű évekhöz és gabonaimporthoz: *Janyin*, 226–228.

⁴⁸ NPL. 36. PSZRL. T. I. 388.

⁴⁹ PSZRL. T. I. 388.

⁵⁰ Uo. 406–407.

⁵¹ Uo. 416, 434.

⁵² Az északkeleti forrás az 1185. és 1207. évi napfogyatkozást említi: uo. 396, 428. A déli forrásban viszont az 1187-es napfogyatkozásról olvashatunk: uo. T. II. 655.

⁵³ Uo. T. I. 419.

Vszevolod fejedelemsége alatt az évkönyvek tanúsága szerint nem a természetlen évek, az árvizek vagy az égi jelenségek bizonyultak tragikusnak, hanem a sokszor az emberi tudatlansággal vagy gondatlansággal összefüggésbe hozható katasztrófák. 1186-ban járvány pusztított. A nevét és a tüneteit ugyan nem jegyezték fel, de sokat elárul róla az, hogy nem maradt olyan „udvar”, amelyet elkerült a fertőzés. Egyes helyeken – mivel mindenki betegen feküdt – nem akadt senki, aki a többieknek vizet tudott volna adni.⁵⁴

Az óorosz települések épületei túlnyomóan fából készültek. Ha a fa lángra kapott, óriási veszély fenyegette a kőépületeket is. 1184-ben csaknem egész Vlagyimir leégett. Részben vagy teljesen 32 templom vált a lángok martalékává. A krónikás a Vszevolod bátyja, Andrej Bogoljubszkij által építtetett Uszpenszkij-székesegyházat ért károk ismertetésére részletesen is kitért. Megemlítette, hogy ennek leégett a teteje, ill. számba vette a templomban őrzött értékeket. Voltak közöttük ezüst gyertyatartók, aranyból és ezüsből készült szertartási edények, aranszálakkal és gyöngyökkel díszített ruhák, valamint aranykerettel ellátott, nagy drágakövekkel és gyöngyökkel ékesített ikonok. Ezeket és a sekrestyében őrzött tárgyakat is sikerült kimenekíteni, de a szövegből arra lehet következtetni, hogy végül minden megsemmisült.⁵⁵ 1192-ben ismét tűz pusztított Vlagyimirban. Ezúttal csak 14 templom és a város fele hamvadt el, viszont a fejedelmi udvar megmenekült. Az évkönyvíró szerint az utóbbi Isten és a Szent Istenszülő által, valamint a fejedelem apja és nagyapja imáinak segítségével menekült meg.⁵⁶ 1198-ban 16 vlagyimiri templom és a városnak csaknem a fele égett le.⁵⁷ 1211-ben a Vlagyimir–szuzdali Fejedelemség másik nagy központjában, Rosztovban pusztított tűzvész. Majdnem az egész város elpusztult. A templomok közül 15 vált a lángok martalékává. A krónikás a püspöki udvarban épült Keresztelő Szent János-templom megsemmisülését külön kiemelte, sőt az épülettel kapcsolatban egy csodáról is beszámolt: a katasztrófa után a helyszínre érkező emberek azt tapasztalták, hogy a Feodor Tyiron⁵⁸ vértanú által festett ikon épség-

⁵⁴ Uo. 405.

⁵⁵ Uo. 392. A déli forrásban is megtalálható az 1184. évi vlagyimiri tűzvészről szóló híradás, amely az esemény napját ugyan pontatlanul adja meg, viszont két kiegészítő információt tartalmaz. Egyrészt azt állítja, hogy leégett a fejedelmi udvar is, másrészt megnevezi, hol helyezték el ünnep idején a másik forrás szerint az Uszpenszkij-székesegyház sekrestyéjében őrzött szöveteket. Eszerint ezeket két vonalban (sorban) az Aranykapu és a székesegyház közé függesztették ki: uo. T. II. 630. Ha a krónikás híre pontos, nagy mennyiségű értékes textíliát kellett tárolni, mivel a város egyik jelképének számító kapu nem a főtemplom szomszédságában épült.

⁵⁶ Uo. T. I. 409. Vszevolod nagyapja Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem, apja pedig Jurij Dolgorukij szuzdali, később kijevi fejedelem volt.

⁵⁷ Uo. 415.

⁵⁸ Tironi Szent Theodorosz a 3–4. században élt a Római Birodalomban. Katona lett, a neve újoncot jelent. Keresztény hite miatt börtönbe zárták. Kínzás után szenvedett vértanúhalált 306-ban.

ben maradt. A várost apja megbízásából irányító Konsztantyin Vszevolodovics a tüzeset idején Vlagyimirban volt, de amint meghallotta, mi történt, sürgősen visszatért. A forrás szerint az elkeseredett rosztoviakat az ismert mondással csendesítette le: az Úr adta, az Úr elvette.⁵⁹

Társadalmi és politikai problémák

Az 1184. évi tűzvész leírásához az évkönyvíró bibliai idézetekkel tűzdelt, moralizáló gondolatokat csatolt. A szörnyű eseményt az emberi bűnök, például az irigység, isteni büntetésének tekintette. Úgy vélte, hogy Isten a „rabszolgáit” egyebek mellett tűzzel, vízzel, háborúval szokta büntetni. Véleménye szerint a keresztények helyzetét félelem (страх), felbolydulás (колебание) és nyomorúság (беда) jellemezte, ill. sérelmet szenvedett özvegyek ügyében való (valószínűleg igazságtalan) ítéletre és felebarátok titkos rágalmozására utalt.⁶⁰ Az 1192. évi tüzeset leírása után hasonló kiegészítést találunk. Az itteni példázatok szintén homályos, közvetett utalásokat tartalmaznak, de az 1184. évi szöveghez képest erőteljesebb hangvételűek. Elképzelhető, hogy a krónikás közvetlenül az 1192-es tűzvész után, még a megrázkódtatás hatása alatt gyűjtötte össze bibliai idézeteit, és jegyezte le azokat. Indirekt módon az igazságtalanság béklyójának és a szegények bilincseinek megsemmisítésére, az összes igazságtalan írás eltörlésére, a kenyérnek az éhezőkkel való megosztására, a hajléktalanok befogadására, a meztelenek felöltöztetésére szólított fel. Egy palesztinai viszonyokat tükröző részben említést tett egyesek falvairól, házairól és osznoyanyje (основание) szóval megjelölt „tulajdonáról”.⁶¹

Az egykori szovjet tudomány két kiemelkedő képviselője a fenti információk mögött társadalmi elégedetlenséget látott. Ny. Ny. Voronyin a колебание kifejezést zavargásként értelmezte, a forrás adott részét pedig úgy, hogy a keresztények közti félelem, zavargás és nyomorúság szörnyűbb és félelmetesebb volt, mint maga az 1184-es tűzvész.⁶² Voronyin az 1184. és az 1192. évi tüzesetet egymással, valamint a későbbi építkezésekkel is összefüggésbe hozta. Abból indult ki, hogy mindkét tragikus esemény Vlagyimir városának fejedelmi-püspöki részében kezdődött. Úgy gondolta, ezek nem a véletlen művei voltak, mivel a második eseményt követő évben elkezdődött a vár köfalának építése,

⁵⁹ A rosztovi események ismertetése: PSZRL. T. I. 435–436. Ez a két részből álló feljegyzés egyrészt a helyi viszonyok ismeretéről tanúskodik, másrészt egyértelműen Konsztantyin Vszevolodovicsal rokonszenvez, őt állítja középpontba. Ezért egészen biztosan a rosztovi évkönyvírás hagyatékaként került a Lavrentyij-évkönyv állományába.

⁶⁰ Uo. T. I. 392–394.

⁶¹ Uo. 409–411.

⁶² *Voronyin*, 346.

amely elzárta a fejedelmi és püspöki udvart a város középső részétől, s ezután egy másik komoly műveletre is sor került: a nyugtalan vlagyimiri piacot a Volgai kapu mögötti folyami kikötőből szintén a középső városrészbe, a vár falai alá helyezték át. Voronyin szerint ezeket az intézkedéseket a fejedelmi hatalom saját szövetségesei, a polgárok ellen tette, mivel arra törekedett, hogy önállóságukat és politikai erejük növekedését korlátozza.⁶³

B. A. Ribakov szerint Vlagyimir–Szuzdalban Vszevolod fejedelemsége idején éles társadalmi konfliktusok jelentek meg.⁶⁴ Ő is felfigyelt a társadalmi tematikával telített évkönyvrészletekre. Úgy vélte, hogy a Lavrentyij-évkönyv 1184–1192 közötti szakaszának egy szerzője van, vagyis az 1184. és 1192. évi tűzvészrel kapcsolatos információk ugyanattól a személytől származnak. Ribakov az első tragikus esemény alkalmából írt intelmet mérsékeltebbnek, míg a másodikat szenvedélyesen és élesen leleplezőnek ítélte meg. Az elsőben sokkal általánosabb társadalmi-erkölcsi motívumokat talált, míg a másodikról úgy vélekedett, hogy az egész 12–13. századi évkönyvírásban nem található ennyire társadalmi töltetű mű. Továbbá az alábbiakat állapította meg: az 1192. évi intelemben a szerző legfőképpen a falvakkal rendelkező személyek önkényeskedését támadta. A bibliai terminusok az óorosz talajon a 12. században nagyon határozottan hangzottak. A falu csak valamelyik feudális úr földbirtokát, votcsináját jelenthette, a birtokos által alapított osznovanyije új településnek felelt meg. Azoknak, akikhez a szerző fordul, szociális intézkedéseket kellett hozniuk. A kenyér szétosztásáról, a saját ház ajtajának szegények előtti megnyitásáról, az igazságtalanságról és bizonyos dokumentumok elleni harcról szóló szenvedélyes szavak nem légtüres térben, hanem egy nagyvárosban tomboló tűzvész helyszínén hangzottak el, ahol emberek ezrei valóban kenyér és hajlék nélkül maradtak. Teljesen természetes, hogy ekkor sok gazdag ember, kihasználva a tűzkárt szenvedettek kilátástalan helyzetét, arra törekedett, hogy zakuppá, rjadoviccsá vagy holoppá tegye őket, igazságtalan írással erősítve meg ezt a lépést. Ugyanakkor a leleplező megfizetett a bátorságáért. Az összes feudális vezető réteg érdekeit sértő, merész intelem után az évkönyvírás irányítói mellőzték a tehetséges, de nyughatatlan szerzőt.⁶⁵

Az 1184. és 1192. évi tűzvészek bemutatásához kapcsolt példázatok, intelmek alapján aligha lehet megbízható képet festeni a korszak társadalmának esetleges problémáiról. Abban aligha kételkedhetünk, hogy mindkét szörnyűség után nagy volt az elkeseredés a vlagyimiriak körében. Az is valószínű, hogy a króni-

⁶³ *Uo.* 346–347. (A szerző ultramárciusi évszámait helyett ez esetben is az általánosabban használt márciusiakat adtuk meg.)

⁶⁴ B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. 292.

⁶⁵ Ribakov, 1984. 163–171. A zakupok, rjadovicsok és holopok az óorosz társadalom egyaránt nem szabad jogállású, de különböző státuszú tagjai voltak.

kás célzatosan egészítette ki az események ismertetését erkölcsi célzatú idézetekkel, gondolatokkal. Konkrét adatok híján azonban nem érdemes a társadalomban általánosan megmutatkozó feszültségek elemzésére vállalkozni. Ráadásul logikai szempontból is ellentmondással szembesülünk. 1184-ben csaknem az egész város leégett, 1192-ben pedig csak a fele, de krónikás mégis az utóbbival kapcsolatban fogalmazott élesebben. Sajnos, abból sem értelmezhető minden, amit leírt. Példának okáért jó lenne tudni, hogy pontosan mit értett a kolebanyje⁶⁶ kifejezés alatt, mert egyáltalán nem mindegy, hogy – ha ez egyáltalán a vlagyimiri helyzetre vonatkozott – az emberek zúgolódtak vagy éppen zavargás tört ki. Nagy megmozdulást viszont nem kell feltételeznünk, mert azt, mint rendkívüli eseményt, biztosan megörökítették volna az évkönyvek lapjain. Ha pedig az elégedetlenség nem csapott át zavargásba, biztosan léteztek azok a módszerek és eszközök, amelyekkel segíteni lehetett a tűzvész után kilátástalan helyzetbe került embereken.

Vszevolod vlagyimir–szuzdali (nagy)fejedelemnek nyolc fia volt.⁶⁷ Közülük a legidősebb, Konsztantyin 1185-ben született. Mivel a következő két fiú fiatalon meghalt,⁶⁸ Jurij került a második helyre. 1205-től kezdve Konsztantyinról meglehetősen sok adat található a Lavrentyij-évkönyvben. 1205-ben novgorodi fejedelem lett. A forrás a Novgorodba való indulásáról, megérkezéséről és 1207-es hazatéréséről is beszámol. Az utóbbi évben részt vett Vszevolod Rjazany elleni hadjáratában, és az esztendő végén jelen volt az udvarában épült Szent Mihály-templom felszentelésén. A fenti események ismertetésekor Konsztantyin iránti szimpátia érzékelhető. A krónikás általában az egyházi irodalomból kölcsönzött idézetekkel fűszerezte mondanivalóját. 1207 végén apja Rosztov és 5 másik „város” irányítását bízta rá, de ez a hír már nem kapcsolódik össze citátumokkal vagy dicsérettel.⁶⁹ Ezután viszonylag semleges hírek következnek, majd az 1211-es rosztovi tűzvész kapcsán ismét magasztalást találunk, de idézetek, példázatok nélkül.⁷⁰

⁶⁶ A kifejezés pontos értelmezése még Szreznjevszkijnek is gondot okozott, máskülönben bizonyára szerepeltette volna híres szótárának első kötetében: *I. I. Szreznjevszkij: Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika po pizmennim pamjatnyikam*. T. I. Szankpetyerburg, 1893.

⁶⁷ PSZRL. T. I. 396–414.

⁶⁸ Uo. T. I. 406, 407. T. II. 653.

⁶⁹ Az 1205–1207. évi események: uo. T. I. 421–424, 428–429, 430, 432–434.

⁷⁰ Az 1208–1211. évi események: uo. 434–436. A fenti évkönyvrészleteket B. A. Ribakov is tanulmányozta, és az alábbi megállapításokat tette: az 1205–1207 közötti, Konsztantyinval kapcsolatos eseményeket, különösen a Novgorodba való elutazását, olyan szerző írta le, aki formális ismertetőjegyek alapján (pl. a példázatok, idézetek, intelmek bőséges alkalmazása) azonos az 1184–1192-es évek krónikásával. Az 1192. évi intelem után a szerzőt mellőzték, de az idézetek ismét széles áradatként jelennek meg 1205–1207-ben, és Konsztantyin 1218. évi haláláig időnként felbukkannak. Az idézetek folyama azzal szakad meg, hogy apja Rosztovot

Az 1205–1207 közötti és az 1211. évi eseményeket ismertető forrásrészletek hangvétele alapján arra lehet következtetni, hogy azokat Konsztantyin környezetéhez tartozó személy írta. Mivel a feljegyzések túlságosan kiemelik a szerepét, nyilvánvalóan az apa, Vszevolod halála (1212) után kerülhettek az évkönyvi szövegbe. Az elfogult krónikás csak a szépre emlékezett. Miközben szokatlanul élénk és túlzó színekkel ecsetelte Konsztantyin Novgorodba való indulását, megérkezését és Vlagyimirba történő visszaérkezését, említést sem tett novgorodi ténykedéséről.⁷¹ Nyilván azért nem, mert ott a fejedelmek jelentéktelen szerepet játszottak. Miközben kiemelte, hogy Konsztantyin 1207-ben Rosztov élére került, mélyen hallgatott arról, hogy Vszevolod halála után nem ő, hanem Jurij foglalta el a vlagyimiri trónt. Természetesen lehetséges, hogy az utóbbi nem személyesen az elfogult krónikás bűne, de mindenképpen a Konsztantyin és utódai felügyelete alatt álló rosztovi évkönyvírás, ill. évkönyvszerkesztés számlájára írható.⁷²

Ahhoz, hogy az utódlással kapcsolatos nézeteltérést megértsük, az 1480. évi Moszkvai Évkönyvhöz kell fordulnunk. Mivel ebben nem érvényesült a rosztovi dominancia, megőrzött egy hírt arról, hogy 1211-ben Vszevolod fejedelem összehívta a terület politikai szempontból fontos képviselőit, és a beleegyezésükkel Jurijt nevezte ki utódjának. A vecse hozzájárulására azért volt szükség, mert az apa lépése egyértelműen a szeniorátus rendjének megsértését jelentette. A forrás a rendkívüli döntés okát is megadja: Konsztantyin Vlagyimir városa helyett Rosztovot akarta első számú központtá tenni.⁷³ A legidősebb fiú tehát vissza akarta forgatni az idő kerekét. Vlagyimirt nagybátyja, Andrej tette a fejedelemség „fővárosává”, s ez a lépés természetesen sértette a régi centrumok (Rosztov és Szuzdal) érdekeit. Vszevolod csak a felettük aratott győzelem után tudta helyzetét megszilárdítani,⁷⁴ de később fiának Rosztov élére állításával egy gesztust tett a város politikai elitje felé. A fiúk között rangidős Konsztantyin viszont Vlagyimirt Rosztovból kívánta irányítani, ignorálva a korábbi évtizedek, sőt fél évszázad alatt bekövetkezett változásokat. Törekvését apja azért nem támogatta, mert az belső konfliktusokhoz vezetett volna. Az 1211-es döntés után viszont a trónöröklés rendjének megsértése miatt kellett összecsapásokra számítani.

adta neki. Ezután a fejedelem magasztalója, évkönyvírásának képviselője 1211-ig eltűnik az évkönyv lapjairól, amikor is Konsztantyin Vszevolodnál vendégeskedett Vlagyimirban. Utoljára ennek a rétornak a keze nyoma 1218-ban, Konsztantyin nekrológiájában érzékelhető: *Ribakov*, 1984. 164, 166, 171, 174–176.

⁷¹ A novgorodi forrás szem szól arról, hogy ott Konsztantyin bármilyen szerepet játszott volna: NPL. 50–51.

⁷² Konsztantyin Vszevolodovics és fiainak rosztovi évkönyvéhez: *M. D. Priszjol'kov*: Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–XV vv. SzPb., 1996. 136–145.

⁷³ PSZRL. T. XXV. M.–L., 1949. 108.

⁷⁴ Vszevolod és a vlagyimir–szuzdali föld régi központjainak harcához: *Makai*, 2009. 323–330.

– □ –

A Vszevolod fejedelemségének időszakára vonatkozó források tanulmányozása után két fontos megállapítás tehető. Egyrészt a Lavrentyij-évkönyv információit lejegyző, ill. szerkesztő vlagyimiri és rosztovi krónikások jórészt ugyanazokra a kérdésekre koncentráltak, mint amelyeket Valentyin Janyin megjelölt. Másrészt kijelenthető, hogy a fejedelemség belső helyzetét a stabilitás jellemezte. Mindössze két külső támadás kelthetett félelmet, de egyik sem okozott jelentős kárt. A krónikások nem számolhattak be a területet irányító fejedelmek gyakori haláláról. Vszevolod Jurjevics (Nagyfészki Vszevolod) három és fél évtizedig birtokolta a trónt, s ez a tény nagyban elősegítette a stabilitást. Míg Andrej Bogoljubszkijnak több konfliktusa volt a főpapokkal, Vszevolod maga jelölte ki a rosztovi püspököket, akik teljes mértékben együttműködtek vele. Vszevolod és családja, valamint Ioann püspök közreműködésével jelentős számú egyházi és világi épületet emeltek. Terméketlen évekről és pusztító árvizekről nem maradtak ránk feljegyzések, járványról is mindössze egy. A rendkívüli égi jelenségek ugyan riadalmat okoztak a lakosság körében, társadalmi feszültségeket azonban nem okoztak. A tűzvészek viszont nemcsak félelemmel töltötték el az embereket, hanem anyagi javaikat is veszélyeztették, sőt sok esetben meg is semmisítették azokat. Sajnos, az 1184. és 1192. évi tüzesetekhez fűzött évkönyvi kiegészítések túlságosan homályosak és elvontak ahhoz, hogy ezeket alapul véve általános társadalmi elégedetlenségre, vagy az utóbbi esetén zavargásokra következtethessünk. Kétségtelen, hogy a fejedelem és a trónörökös közötti nézeteltérés politikai feszültséget idézett elő, de 1211-es ideiglenes megoldása csak Vszevolod halála után okozott belháborút.⁷⁵

⁷⁵ PSZRL. T. I. 437–440.